

Nemzetiségi népességfejlődés és a magyarság lélekszámának alakulása Erdélyben 1920 és 1995 között

Részlet „A magyar nemzeti kisebbségek Kelet-Közép-Európában” c. kötethez készült tanulmányból (Erdély magyar népessége 1870–1995 között). Megjelent a szerző "Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből" című tanulmánykötetében. Budapest, 1998, Püski. 167-179. p

Az új uralom első négy évében hivatalos kimutatás szerint az összes természetes szaporulatból 25,1 százaléknyi jutott a magyarságra, és 57,2 százaléknyi a románságra. (1. táblázat.) A halandóság jelentős arányú csökkenése és a szülési kedv háború utáni fellendülése folytán (bár az élveszületések aránya nem érte el a tíz évvel korábbi szintet) az összes népesség ekkor még az 1911–1914. évekéhez hasonló ütemben gyarapodott. A magyarság reprodukciójának – s különösen natalitásának – csökkenő értékei azonban (mind a korábbi időszakhoz, mind a többi népességhez viszonyítva) már előrevetítik népmozgalmának későbbi kedvezőtlenebbre fordulását.

1. táblázat
Élveszületések, halálozások és természetes népszaporodás Erdélyben
főbb nemzetiségek szerint 1920-tól 1923-ig

Anyanyelv	Élve- születések	Halálo- zások	Természetes szaporodás	Élve- születések	Halálo- zások	Természetes szaporodás
	Szám szerint			Éves átlagban ezer lélekre*		
Összesen	676 413	465 784	210 629	32,6	22,4	10,2
Magyar	161 336	108 438	52 898	30,1	20,2	9,9
Román	413 050	292 635	120 415	34,9	24,7	10,2
Német	65 456	43 544	21 912	30,0	20,0	10,0
Zsidó	19 501	10 530	8 971	26,5	14,3	12,2
Egyéb	17 070	10 637	6 433	26,8	16,7	10,1

* Az időszakközépi népességszám az 1920. decemberi összeírás nemzetiségi eredményei alapján, a természetes szaporulat hozzá-, illetve leszámításával (az 1920. évi természetes szaporulatot az egyes nemzetiségek között arányosan szétosztva), továbbá a menekültek hiányának figyelembevételével lett megállapítva.

Forrás: Istrate, N. (1925:) 115.

A népesség fejlődése etnikumonként 1921 és 1930 között csak közvetve, a felekezeti népmozgalm adatai alapján követhető nyomon.

A természetes szaporulat átlagértékei a kezdeti fellendülés után az egyes években – 1928 és 1930 kivételével – fokozatosan és gyors ütemben csökkentek. A születések számának visszaesése a római katolikusok és protestánsok között megszakítás nélkül következett be, míg a többi felekezetnél egy-egy kis javulás mutatkozott. A halandóság közel azonos arányú mérséklődése következtében a felekezetek közti eltérés a születési többletnél is kiütközik; a szaporodási viszonyok romlása a protestánsoknál, a római katolikusoknál és a zsidóknál a legnagyobb fokú, a görögkeletiekénél már kisebb arányú, míg viszonylag legkevésbé a görög katolikusok propagatív ereje csökkent. A számok különösen a magyarság szempontjából kedvezőtlenek, mivel legnagyobb mértékben a zömében magyar felekezeteknél rosszabbodott a helyzet. A 2. táblázat 4. oszlopában szereplő értékek alapján kísérletet tehetünk annak megállapítására, hogy a tízévi természetes szaporodásból mennyi eshetett a főbb nemzetiségekre. A számítást a magyar, illetve a román anyanyelvűeknek az egyes felekezeteken belül 1910-ben képviselt aránya alapján végezhetjük el oly módon, hogy az 1921–1930. évi természetes szaporodásból a megfelelő százalékot számítjuk az illető felekezetben helyet foglaló nemzetiségre.¹

2. táblázat
Élveszületések, halálozások és természetes népszaporodás Erdélyben felekezetek szerint
1921-től 1930-ig

Felekezet	Élve- születések	Halálo- zások	Természetes szaporodás		Élve- születések	Halálo- zások	Természetes szaporodás	
	1921–1928	1921–1928	1921–1928	1921–1930	1921–1928	1921–1928	1921–1928	1921–1930
	Szám szerint				Éves átlagban ezer lélekre			
Összesen	1 308 612	926 202	382 410	483 846	31,1	22,0	9,1	9,1*
Görögkeleti	444 729	343 443	101 286	131 027	30,0	23,2	6,8	7,0
Görög katolikus	375 807	242 929	132 878	171 100	36,7	23,7	13,0	13,2
Római katolikus	210 141	153 740	56 401	68 896	29,0	21,2	7,8	7,6
Protestáns	237 251	162 574	74 677	90 843	30,1	20,6	9,5	9,3
Izraelita	37 288	20 310	16 978	19 958	25,7	14,0	11,7	10,9
Egyéb	3 396	3 206	190	654	8,4	7,9	0,5	1,3

* Az itt közölt érték az 1930. évi népszámlálási eredményből visszaszámított közepes népességszámon alapul, ezért eltér az 5. táblázat megfelelő arányszámától.

Források:

Anuarul statistic al României (1923–1931/1932), Istrate, N. (1929): 681–683., Kovács A. (1929a): 1210–1211.

A végeredmény szerint az összes népesség 483,8 ezres természetes szaporulatából 141,4 ezer lélek (29,2 %) jut a magyarokra és ennek közel a kétszerese, 277,6 ezer lélek (57,4 %) a románokra. (Ezt a magyarok szempontjából optimális végeredményt a „népi hovatartozás” román adatfelvételi gyakorlatához igazítva, vagyis az izraelita felekezetűeket a számításból kivéve, a görög rítusú egyházak magyar anyanyelvű híveit pedig a románok közé sorolva, a természetes szaporulatnak a magyarokra eső része kb. 115 ezer főre csökken, a románokra eső része pedig 290 ezer főre növekszik.) Ahhoz, hogy a magyarság népesedési mérlegét – ha csak feltételesen is – megvonhassuk, vándorlási veszteségeit is tekintetbe kell vennünk. 1921–1924 között további 42,8 ezer erdélyi menekültet vettek nyilvántartásba Magyarországon. A hivatalos román emigrációs statisztika szerint a magyar nemzetiségűek, illetve magyar állampolgárok ki- és be-, valamint visszavándorlásának egyenlege 1926–1930 között összesen -8,7 ezer fő volt. A magyar emigránsok számát növeli a közülük más – például zsidó és sváb – nemzetiségűként nyilvántartottak száma is. Különösen élénk volt a kivándorlás az évtized első felében, ám ebből az időszakból csak jelzésszerű információkkal rendelkezünk.² Ezek alapján azonban nem túlzás az Erdélyből tíz év során külföldre távozott magyarok hiányát összesen legalább 60 ezer főnyire becsülni; ez majdnem kiteszi a régió tényleges és természetes népességgyarapodásának a 3. táblázatban számított negatív egyenlegét. Mindezek figyelembevételével az 1930. december végi népszámlálás legfeljebb 80 ezerrel, „népi hovatartozása” alapján pedig mindössze 55 ezerrel több magyart találhatott Erdélyben, mint amennyit 1920-ban becsülhettünk, illetve amennyit az akkori összeírás ténylegesen számolt. A népszámlálás nemzetiségi felvétele – mely szerint a magyar nemzetiségűek száma 1353,3 ezerre nőtt – szerényen megfelel e visszafogott várakozásnak. Az anyanyelvi ismérv szerinti 1480,7 ezres eredmény már közelebb áll az 1910. évi népszámlálás adatait továbbgörgető becsléshez, de még ez is több mint 100 ezer fővel kevesebb annál az 1,6 milliónál, ahány magyar anyanyelvűt ugyanitt a mértéktartóbb magyar statisztikusok számításai szerint a népszámlálásnak ki kellett volna mutatnia.³ 1910-ben egyébként a vitatott identitású csoportokhoz tartozók (az izraelita, görögkeleti és görög katolikus felekezet magyar anyanyelvű hívei, valamint a szatmárvidéki elmagyarosodott svábok) együttes létszáma 264,1 ezer volt, vagyis nagyjából annyi, amennyivel kevesebb magyar nemzetiségűt talált az 1930. évi népszámlálás a fentebb becsült 1,6 milliós számnál. Közülük 127,2 ezren csak magyarul tudtak, míg – az anyanyelvüként beszélt magyar mellett – a vallásfelekezetük alapján feltételezhető „eredeti” nemzetiségük nyelvét 114,5 ezren ismerték. Ez utóbbi csoport létszáma nagyjából egyezik az 1,6 millióból az anyanyelvi felvétel szerint hiányzó értékkel.

1931 és 1935 között a felekezeti népmozgalom adatai nagyobb régióként a 3. táblázatban foglaltak szerint alakultak Erdélyben.⁴

3. táblázat
Élveszületések, halálozások és természetes népszaporodás Erdélyben
felekezetek szerint 1931-től 1935-ig

Felekezet	Élve- születések	Halálozások	Természetes szaporodás	Élve- születések	Halálozások	Természetes szaporodás
	Szám szerint			Évi átlagban ezer lélekre		
Összesen						
Összesen	732 462	531 567	200 895	25,9	18,8	7,1
Görögkeleti	247 770	195 649	52 121	25,3	20,0	5,3
Görög katolikus	228 324	144 255	84 069	32,0	20,2	11,8
Római katolikus	108 858	84 460	24 398	22,7	17,6	5,1
Református	82 904	60 992	21 912	23,4	17,2	6,2
Evangélikus	30 033	21 744	8 289	21,6	15,6	6,0
Unitárius	8 304	5 777	2 527	23,9	16,6	7,3
Izraelita	17 594	12 492	5 102	18,0	12,8	5,2
Baptista, adventista	6 245	3 190	2 335	28,7	18,0	10,7
Egyéb	2 430	2 288	142	*	*	3,1
Körös-Máramarosvidék						
Összesen	187 779	135 429	52 350	26,5	19,1	7,4
Görögkeleti	71 100	53 865	17 235	27,3	20,7	6,6
Görög katolikus	58 727	36 665	22 062	32,5	20,3	12,2
Római katolikus	24 797	19 120	5 677	23,0	17,7	5,3
Református	18 629	15 372	3 257	20,8	17,2	3,6
Evangélikus	1 569	1 429	140	19,9	18,1	1,8
Unitárius	53	36	17	29,7	20,2	9,5
Izraelita	9 675	6 382	3 293	19,6	12,9	6,7
Baptista, adventista	2 808	1 943	865	24,8	17,2	7,6
Egyéb	421	617	-196	34,5	*	*
Bánság						
Összesen	88 953	90 270	-1 317	18,9	19,2	-0,3
Görögkeleti	51 535	53 975	-2 440	19,6	20,5	-0,9
Görög katolikus	3 360	3 415	-55	20,0	20,3	-0,3
Római katolikus	28 771	27 853	918	17,9	17,3	0,6
Református	2 056	1 756	300	19,5	16,6	2,9
Evangélikus	1 190	1 084	106	17,0	15,5	1,5
Unitárius	17	20	-3	23,1	27,2	-4,1
Izraelita	649	1 117	-468	9,4	16,2	-6,8
Baptista, adventista	1 152	698	454	32,3	19,6	12,7
Egyéb	223	352	-129	30,3	*	*
Erdély						
Összesen	455 730	305 868	149 862	27,7	18,6	9,1
Görögkeleti	125 135	87 809	37 326	27,5	19,3	8,2
Görög katolikus	166 237	104 175	62 062	32,2	20,2	12,0
Római katolikus	55 290	37 487	17 803	26,2	17,8	8,4
Református	62 219	43 864	18 355	24,5	17,3	7,2
Evangélikus	27 274	19 231	8 043	21,9	15,4	6,5
Unitárius	8 234	5 721	2 513	23,8	16,5	7,3
Izraelita	7 270	4 993	2 277	17,6	12,1	5,5
Baptista, adventista	2 285	1 269	1 016	33,3	18,5	14,8
Egyéb	1 786	1 319	467	*	*	*

Forrás: Anuarul statistic al României (1933-1937/1938)

Az országrészek szerinti bontásból kiviláglik, hogy a természetes szaporulat jelzőszámai – az izraeliták és a görög katolikusok kivételével – valamennyi felekezetenél a történeti Erdély területén a legkedvezőbbek. Itt még a görögkeletiek születési többlete is eléri az évi 8,2 ezrelékes szintet. A római katolikusoknál ugyanez a mérőszám 8,4, a reformátusoknál pedig 7,2 ezrelék. A görög katolikusok a Körös- és Máramarosvidéken a legszaporúbbak (12,2 ezreléssel). A Bánságban, az amúgy is alacsony születésszám csökkenése következtében, az izraelita, valamint a szórvány unitárius és görög katolikus népesség mellett a jelentős súlyt képviselő görögkeleti felekezet is a természetes fogyás útjára lépett (évi -0,9 ezrelékes átlagértékkel). A római katolikusok természetes szaporulatának átlagát ugyancsak a hagyományosan szaporátlan bánságiak (elsősorban a németek) csökkentik évi 0,6 ezrelékes gyarapodással.

4. táblázat
Élveszületések, halálozások és természetes népszaporodás Erdélyben
nemzetiségek szerint 1931-től 1939-ig

Nemzetiség	Élve-	Halálo-	Természetes szaporodás			Élveszü-	Halálo-	Természetes szaporodás		
	szü-	zások	1934-1939	1931-1935	1931-1939	letések	zások	1934-39	1931-35	1931-39
	1934-1939	1934-1939	1931-1935	1931-1939	1934-1939	1934-39	1931-35	1931-39		
Szám szerint					Évi átlagban ezer lélekre					
Összesen										
Összesen	858 531	627 061	231 470	200 922	365 151	24,7	18,0	6,7	7,1	7,1
Román	548 515	392 899	155 616	130 903	241 661	27,1	19,4	7,7	8,0	8,1
Magyar	180 160	133 299	46 861	44 813	77 592	21,3	15,8	5,5	6,5	6,2
Német	66 013	55 429	10 584	8 891	16 925	19,8	16,6	3,2	3,2	3,4
Zsidó	20 305	14 957	5 348	5 695	9 113	18,3	13,5	4,8	6,3	5,5
Orosz, ukrán	8 271	4 983	3 288	2 752	5 014	34,2	20,6	13,6	14,4	14,1
Egyéb	35 267	25 494	9 773	7 868	14 846	24,7	17,9	6,8	6,8	6,8
Körös-Máramarosvidék										
Összesen	219 584	159 289	60 295	52 352	93 929	25,2	18,3	6,9	7,4	7,3
Román	148 710	104 437	44 273	37 288	67 813	27,9	19,6	8,3	8,6	8,6
Magyar	36 219	30 716	5 503	5 587	9 465	18,4	15,6	2,8	3,4	3,2
Német	9 229	7 592	1 637	1 689	2 825	22,2	18,3	3,9	5,0	4,6
Zsidó	11 118	7 708	3 410	3 543	5 671	19,9	13,8	6,1	7,8	6,9
Orosz, ukrán	6 664	4 065	2 599	2 089	3 888	39,2	23,9	15,3	15,6	15,6
Egyéb	7 644	4 771	2 873	2 156	4 267	27,3	17,1	10,3	9,6	10,3
Bánság										
Összesen	101 053	104 102	-3 049	-1 310	-2 008	18,0	18,5	-0,5	-0,3	-0,2
Román	56 231	60 587	-4 356	-3 666	-5 405	18,5	19,9	-1,4	-1,4	-1,2
Magyar	10 865	8 668	2 197	2 028	3 655	18,0	14,4	3,6	4,1	4,1
Német	20 636	22 881	-2 245	-1 624	-2 906	15,5	17,2	-1,7	-1,5	-1,5
Zsidó	845	1 127	-282	-194	-421	12,8	17,1	-4,3	-3,5	-4,2
Orosz, ukrán	1 243	580	663	591	1 048	33,4	15,6	17,8	20,5	19,4
Egyéb	11 233	10 259	974	1 555	2 021	20,2	18,4	1,8	3,4	2,4
Erdély										
Összesen	537 894	363 670	174 224	149 880	273 230	26,3	17,8	8,5	9,1	9,0
Román	343 574	227 875	115 699	97 281	179 253	29,0	19,2	9,8	10,2	10,3
Magyar	133 076	93 915	39 161	37 198	64 472	22,7	16,0	6,7	7,8	6,7
Német	36 148	24 956	11 192	8 826	17 006	22,7	15,7	7,0	6,8	6,5
Zsidó	8 342	6 122	2 220	2 346	3 863	17,1	12,5	4,6	2,9	5,3
Orosz, ukrán	364	338	26	72	78	10,5	9,7	0,7	2,5	1,5
Egyéb	16 390	10 464	5 926	4 157	8 558	27,7	17,7	10,0	8,8	9,8

Források:

Anuarul statistic al României (1935/1936-1939/1940), Buletinul demografic al României (mai 1939-aprilie 1940),
Manuilă, S. (1940): 95-103.

A felekezeti adatok ez alkalommal is felhasználhatók a népmozgalom etnikus eltéréseinek kimutatására, s egyúttal a nemzetiségi népmozgalmi statisztika ellenőrzését is lehetővé teszik. A fentebb alkalmazott módszerrel a magyarság fél évtizednyi természetes szaporulatát 51,7 ezer („népi hovatarozás” szerint 41,7 ezer), a románságét pedig 128,6 ezer, illetve 134,8 ezer főben állapíthatjuk meg. A 4. táblázat tanúsága szerint ez idő alatt a románok száma nagyjából ennek megfelelően növekedett. A magyar *nemzetiségűek* hivatalosan számon tartott gyarapodása nagyobb a feltételezettnél, mivel a felekezeten alapuló számítás a római katolikus magyarokra eső százalék alapján a németek szaporatlansága miatt a valóságosnál alacsonyabb értéket hoz ki.

A magyar nemzetiségűek természetes szaporulatának üteme 1931–1933 között még évi 7,5 ezrelék volt, ám az ezt követő hat évben 2 ezrelékponttal csökkent, így a románoktól már ekkor is 1,3 ezrelékben mért elmaradásuk 2,2 ezrelékre nőtt. Az Erdély etnikai arculatát meghatározó két fő nemzetiség szaporodási értékei közt a húszas években megkezdődött kiegyenlítődési folyamat a jelek szerint az évtized elejéig kiteljesedett s immár a visszájára fordult. A reprodukció arányszáma a magyarság esetében az 1901–1910 közötti 11,2 ezrelékről 1934–1939 közt kevesebb mint a felére, 5,5 ezrelékre zuhant, ezzel szemben a románoknál a csökkenés alig 1 ezrelékpontnyi, s így ez idő tájt természetes szaporodásuk még mindig elérte az évi 7,7 ezreléket. (Jóllehet ez az érték csak erdélyi viszonylatban kimagasló, hiszen a román nemzetiségűek szaporodásának átlaga az akkori Nagy-Románia területének egészén 12,6 ezrelékre rúgott.) Az eltérő etnikai ismérveken alapuló, így bizonyos fokig torzított, de az alapvető tendenciákat többé-kevésbé mégiscsak nyomon követő statisztikai nyilvántartások bizonyossága szerint a halandóság közel azonos arányú mérséklődése következtében (amelynek indexe a század első évtizedéhez képest a magyaroknál 9,1, a románoknál pedig 8,5 ezrelékponttal süllyedt) ez a demográfiai fordulat a két nemzetiség termékenységégi mutatóiban jelentkező csökkenés aránytalanul nagy különbségére vezethető vissza. A natalitás éves átlagértéke ugyanis a magyarok esetében 14,8, míg a románoknál csupán 9,5 ezrelékponttal volt alacsonyabb, mint három évtizeddel korábban. Ebben – bár e tényező szerepét nem kívánjuk eltúlozni – vélhetően a magyarság halmozott népességi vesztesége is közrejátszik, hiszen a háborút követő menekülthullám esetükben felerősíthette a szülőképes évszámok kiesésének továbbgyűrűző hatását. A magyarok természetes szaporulatának éves átlagértéke csak a Bánságban kedvezőbb (4,1 ezrelék), mint az ott már fogyatkozó románoké (-1,2 ezrelék). Szembetűnő ugyanakkor, hogy még a történeti Erdély területén is másfélszer akkora a románok természetes gyarapodásának üteme (10,3 ezrelék), mint a magyaroké (6,7 ezrelék), a Körös-Máramarosvidéken pedig szaporaságuk (8,6 ezrelék) több mint két és félszerese a magyarokénak (3,2 ezrelék). Ez óvatosságra int az adatok megítélésében. Ilyen mértékű arányeltérés csakis abból adódhat, hogy – az 1930. évi népszámlálás nemzetiségi felvételéhez igazodva – a népmozgalmi statisztikák készítői is a „népi hovatarozás” ingtag kritériumára alapozták kimutatásaikat. Ezt figyelembe véve, a számok felekezeti alapon történt kiigazításával az erdélyi össznépesség 1931–1940 közötti 386,8 ezres természetes szaporulatából mintegy 250 ezer fő (64,6 %) juthatott a románságra, míg további 100 ezer fő (25,8 %) a magyarok sorait gyarapította. A magyarok száma Erdélyben az évtized végéig – zavartalan fejlődést feltételezve – hivatalos nemzetiségi kimutatás szerint 1430,9 ezerre nőtt, míg az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adataiból kiindulva az eddigiek szerint el kellett, hogy érje az 1,7 milliót.

5. táblázat
Élveszületések, halálozások és természetes népszaporodás Észak- és Dél-Erdélyben
1931-től 1941-ig*

Terület	Élve- születések	Halálo- zások	Természetes szaporodás	Élve- születések	Halálo- zások	Természetes szaporodás
	Szám szerint			Éves átlagban ezer lélekre*		
Észak	702 149	467 930	234 219	28,0	18,7	9,3
Dél	759 398	606 752	152 646	22,8	18,2	4,6

* 1931.I.1, valamint Észak-Erdélyben 1941.I.31. és Dél-Erdélyben 1941.III.31. között.

Források: Thirring L. (1943): 358., Anuarul demografic al Republicii Socialiste România (1974): 142., 236., Buletinul demografic al României (mai–iulie 1941).

Az 1931–1941 közötti periódust már az újabb főhatalomváltás zárja le. A II. bécsi döntés által előidézett kölcsönös mozgások miatt célszerű a megosztott Erdély népesedési mérlegét az új határ szerinti bontásban megvonni. Az így részletezett természetes népmozgalmi számok egyúttal azt is jelzik, hogy ez a határ a mai Románia nyugati szélétől a Kárpátok déli karéjáig ívelő, Erdély termékenyebb északi és észak-keleti, illetve csökkenő szaporulatú déli és dél-nyugati régióit elválasztó demográfiai törésvonal mentén húzódik. (5. táblázat)

6. táblázat
Tényleges és természetes népszaporodás, valamint a két érték különözete Észak- és Dél-Erdélyben
anyanyelv, illetve nemzetiség szerint 1930-tól 1941-ig
 (Ezer fő)

Főbb etnikumok	A népesség száma		Tényleges	Természetes ^b	A tényleges és természetes szaporodás különözete
	1930-ban	1941-ben ^a	népszaporodás vagy fogyás (-)		

a) Észak-Erdélyben anyanyelv szerint

Összesen	2393,3	2578,1	184,8	234,2	-49,4
Magyar	1007,2	1344,0	336,8	80,0	256,8
Román	1165,8	1068,7	-97,1	138,0	-235,1
Német	59,7	47,3	-12,4	1,5	-13,9
Jiddis	99,6	48,5	-51,1	3,5	-54,6
Egyéb	61,0	69,6	8,6	11,2	-2,6

b) Észak-Erdélyben nemzetiség szerint

Összesen	2393,3	2578,1	184,8	234,2	-49,4
Magyar	912,5	1380,5	468,0	62,0	406,0
Román	1176,9	1029,0	-147,9	146,0	-293,9
Német	68,3	44,6	-23,7	4,2	-27,9
Zsidó	138,8	47,4	-91,4	10,0	-101,4
Egyéb	96,8	76,6	-20,2	12,0	-32,2

c) Dél-Erdélyben nemzetiség szerint

Összesen	3155,0	3332,9	177,9	152,7	25,2
Magyar	440,7	363,2	-77,5	21,1	-98,6
Román	2031,0	2274,6	243,6	110,2	133,4
Német	475,6	490,6	15,0	13,3	1,7
Egyéb	207,7	204,5	-3,2	8,1 ^c	-11,3

Kurzív szedés: számított érték

^a Észak-Erdélyben 1941.I.31-én, Dél-Erdélyben 1941.IV.6-án.

^b Az 1939 végéig közölt nemzetiségi adatok alapján számított – az anyanyelv esetén becslés útján kiigazított – értékek.

^c Ebből zsidó -1,0 ezer fő.

Források: Thirring L. (1943): 358., Anuarul demografic al Republicii Socialiste România (1974): 142., 236., Manuilă, S. (1992): 145., Buletinul demografic al României (mai 1940–iulie 1941).

A tényleges és természetes népszaporodást főbb etnikumok szerint taglaló 6. táblázatból kiderül, hogy az 1941. január végi magyar népszámlálás Észak-Erdélyben lényegében a Trianon előtti nemzetiségi-anyanyelvi viszonyokat rekonstruálta. A három évtizeddel korábbi állapotokhoz való visszatérés különböző tényezők szinte kibogozhatatlan szövevényét rejti magában. A Külföldieket Ellenőrző Központi Hatóság összeírása szerint a kezdődő menekülések következtében ez időpontig Dél-Erdélyből 100 ezer magyar került át Magyarországra,⁵ amit tényleges és természetes szaporodásuk egyenlege is híven jelez. Többségük északon keresett menedéket, az anyaországból pedig majdnem ugyanannyian érkeztek a visszacsatolt területekre, mint ahány dél-erdélyi közvetlenül a trianoni országterületre távozott.⁶ Így végeredményben e vándormozgalmak következtében az észak-erdélyi magyarság közel 100 ezer főnyi többletkez jutott. „Ellentételezésül” románok tömegei kényszerültek

elhagyni Erdély északi felét, akik közül az észak-erdélyi menekültek ügyeivel foglalkozó román kormánybiztosság – korántsem teljes – kimutatása szerint 1941 februárjáig ugyancsak mintegy 100 ezren jutottak át a másik oldalra.⁷ Ezenfelül az összes népesség hiányából további 40–50 ezer, északról Erdély déli részeire húzódott románra következtethetünk (köztük olyan menekültekre, akik különböző okokból kimaradtak a hivatalos nyilvántartásból). A két fő etnikum tényleges és természetes szaporulatának különbözetét migrációs nyereségükkel, illetve veszteségükkel csökkentve a magyar anyanyelvűek népességi mérlege 160 ezerre, a román anyanyelvűeké pedig -90 ezerre módosul. Ezek az értékek az előző népszámlástól eltérő bevallásokat, azaz a magyarok esetében reasszimilációs nyereséget, a románok esetében pedig disszimilációs veszteséget takarnak. A magyar anyanyelvűek asszimilációs nyeresége lényegében az egyéb anyanyelvűeknek a 6. táblázat utolsó oszlopában regisztrált veszteségeiből tevődik össze. Jól látható, hogy az 1930-ban jiddis nyelvűként jelentkeztek több mint fele visszatért a magyar anyanyelvűek közé. Ez egybevág az 1910. évi népszámlálás megfelelő adataival; az akkor még csupán sajátos német idiómaként elismert jiddis nyelv használóinak, vagyis a német anyanyelvű izraelitáknak a száma az érintett megyékben (a jelenkori Erdély területén számítva) 40,2 ezer, míg a jiddisül beszélőké 1941-ben Észak-Erdélyben 48,6 ezer volt. A legkiterjedtebb a románok népszámlálási nyelvváltása: közülük csaknem 90 ezren növelik ismét a magyar anyanyelvűek számát. Nemzetiségi ismérv szerint a magyarság bevallási nyeresége sokkal nagyobb annál, mint amennyit anyanyelvi alapon könyvelt el: összességében több mint 300 ezer fő. Ehhez azonban olyan esetek is hozzájárultak, amilyenekre Máramaros és Szatmár megyékben találni tömegesen példát, ahol települések tucatjaiban sokan azok közül, akik korábban román, vagy zsidó nemzetiségűnek vallották magukat, most magyar nemzetiségűként jelentkeztek, jóllehet nemhogy anyanyelvűként, de semmilyen szinten nem beszéltek a magyart (1910-ben sem). Az 1941. évi román népszámlálás állapotrajza Dél-Erdélyben a magyarokat illetően viszonylag reális, mivel a vitatott hovatartozású etnikai csoportok zöme a határ északi oldalára esett. Utóbbiak körét így ez alkalommal a magyar census számszerűsítette. Számuk a leírtak alapján a tíz évvel korábbihoz képest némileg nagyobb határértékek – 160–300 ezer fő – között mozgott.

*

A II. világháború népességi mérlege az 1941. és 1948. évi népszámlálások eredményei és az időközbeni természetes szaporulat egybevetésével vonható meg. E szerint az összes népesség tényleges hiánya 275,6 ezer fő. Ez az egyenleg különböző etnikumok veszteségeit és nyereségeit összegzi. A náci haláltáborokban elpusztított észak-erdélyi zsidók száma – akiknek kb. háromnegyede magyar anyanyelvű lehetett – 90–100 ezerre becsülhető.⁸ További 100 ezerre tehető azoknak a németeknek a száma, akik a visszavonuló hitleri csapatokkal Nyugatra menekültek és 90–100 ezerre azoké a németeké, akiket a román kormány a háborús károk helyreállítására munkaerőként a Szovjetunióba küldött. Túlnyomó részük később, szülőföldjére már vissza se térve, egyenesen Németországban vagy Ausztriában telepedett le.⁹ Az egymást követő hullámokban Erdélyt végleg elhagyó magyarok számát különböző források ugyancsak 100–125 ezerre teszik.¹⁰ E veszteségek összege nagyobb, mint a fenti, mérleg-módszer eredményezte szám, vagyis a népesség egy más része tekintélyes – a katonai veszteségek ismeretének híján azonban pontosan nem számszerűsíthető – vándorlási nyereséget mondhat magának. Ez a többlet nyilvánvalóan a románok sorait gyarapította és jelentős mértékben járult hozzá számuk – anyanyelv szerint becsült – 400 ezer fős tényleges növekedéséhez, aminek következtében a román népesség addig szinte stagnáló számaránya 9 százalékponttal emelkedett és az 1948. évi népszámlálás időpontjában elérte a lakosság kétharmadát. Az erdélyi magyarság népszámlálási száma ez idő alatt 1743,8 ezerről 1481,9 ezerre zuhant vissza. A több mint 260 ezres különbözet, valamint a két népszámlálás közötti időszak természetes szaporulata adja az erdélyi magyarság teljes népességhiányát, amely a frontokon és a hadifogságban elpusztultakat, a deportálásokat, a harci cselekmények és a megtorlások polgári áldozatait, az eltűnteket, valamint az országot végleg elhagyókat foglalja magában. E hiányból különböző források alapján csupán a menekültek és expatriáltak, illetőleg az elhurcoltak számára következtethetünk, amely a fentiek alapján összesen 200 ezer főt tett ki. A háború többi magyar áldozatáról még megközelítő adatokkal sem rendelkezvén csak feltételezhetjük, hogy veszteségeik nem haladták meg az eltelt hét év természetes szaporulatát. Elméletileg a fennmaradó 60 ezres érték az, amely a magyar anyanyelvűek 1948-ban hivatalosan megállapított számából hiányzik. A magyar zsidóság pusztulása következtében e hiány jóval kisebb, mint amit a korábbi román népszámlálások esetében konstatálhattunk. A változatlanul fennálló különbség egyrészt a háborús embervesztés adatainak töredékességéből adódó becslési bizonytalanságokat jelzi, emellett azonban a korábbi

beidegződések továbbélésére, egyes népességi csoportok – a területi adatok szerint elsősorban a görög rítusú felekezetek – kettős kötődésű tagjainak az erdélyi magyarságról történt ismételt leválására-leválasztására is utal.

Az elkövetkező nyolc évben az 1956. évi népszámlálás eredményei szerint az anyanyelvi arányok szinte semmit sem változtak Erdélyben. A magyar anyanyelvűek száma *1948-tól 1956-ig* – azonos közigazgatási határok között – 137 ezerrel, a románoké 339,8 ezerrel nőtt. A magyarok tényleges gyarapodásának üteme évi átlagban 11 ezrelék volt, ami 1 ezrelékponttal magasabb az összes népesség növekedési rátájánál, sőt egy árnyalattal még a románság évi 10,8 ezrelékes szaporodását is meghaladta. A magyarság létszámnövekedésének egy része az 1956. évi népszámlálás során – különösen az 1930. évi, de az előző, 1948. évi népszámlálással szemben is – kimutatható pozitív irányú eltérő bevalásokból adódik. Az adatok regionális elemzéséből kitűnik, hogy a magyar népesség átlagosnál magasabb növekedési aránya Erdélyben a mai Hunyad megyén kívül – ahol a magas növekményt a bányavidékre történt visszaáramlásuk eredményezi – elsősorban az északnyugati határvidéket jellemezte. Itt, a valamikori Szatmár és Szilágy megyék területén a magyar anyanyelvűek létszámnövekedésének éves átlaga 16,1 ezrelék volt, szemben e vidék közismerten szaporá románságának mindössze 7,5 ezrelékes átlagos gyarapodásával.¹¹ Az adatok közelebbi vizsgálata szerint a román népszámlálások e példátlan fejleményére a magyar anyanyelvűek sorából korábban különvált népcsoportoknak – a későbbi népszámlálások tükrében egyébként átmenetinek bizonyult – visszatérése ad magyarázatot. Időleges reasszimilációs nyereségük folytán a magyarok természetes szaporulata kisebb volt, mint a tényleges gyarapodásuk, azt azonban nem tudni, hogy reprodukciójuk mértéke mennyiben térhetett el a régió átlagától, hiszen azt ez időszakban szintén nem ismerjük.

A többszöri főhatalomváltás során megbolygatott, de – legalábbis magyar–román vonatkozásban – inkább csak a korábbi törésvonalak mentén fellazult etnikai erőviszonyok igazi átrendeződése voltaképpen az 1956. évi népszámlálás óta következett be. 1956-ban a magyarság – román népszámlálás során először – közelítőleg visszanyerte 1910-ben regisztrált lélekszámát. Népességi aránya a nemzetiségi kimutatás szerint (1930-hoz képest) még növekedett is, de anyanyelv szerint sem süllyedt az addigi legalacsonyabb (1869-ben számított) érték alá. Észak-erdélyi pozíciói az 1930. évi állapotokhoz képest még a városokban is változatlanok maradtak, sőt helyenként kifejezetten erősödtek. A románok számaránya ugyanakkor éppen csak, hogy tartotta a kétharmadot. Arányuk erősödése ekkor még elsősorban „intenzív” terjeszkedésüknek, azaz az Erdélyből tömegével, de nem kompakt tömegekben távozottak (vagy eltávolítottak) által hagyott ürok betöltésével magyarázható. Erdemben inkább a déli megyékben, a hagyományos „ipari tengely” mentén, illetve az akkor már (elsősorban a Bánságban, illetőleg Észak-Erdélyben, Beszterce-Szászrégen környékén) megüresedő német településeken hódítottak újabb tereket maguknak. Ez a térhódítás tehát nem kifejezetten a magyarok rovására történt.

Az azóta eltelt három és fél évtizedben viszont a románság számaránya anyanyelvi ismérv szerint csaknem 10 százalékponttal, nemzetiség szerint pedig 8,6 százalékponttal nőtt, így az 1992. évi népszámlálás időpontjában az erdélyi népesség mintegy háromnegyedét már a románok tették ki. A magyar anyanyelvűek számaránya (amely ma nem sokkal nagyobb, mint a magyar nemzetiségűeké) eközben további 5 százalékponttal csökkent, s ennek következtében 1992-ben a lakosságnak már csak alig több, mint egyötöde volt magyar. E változások a népmozgalmi adatok nemzetiségenkénti részletezésének hiányában erdemben nem követhetők nyomon. A népességfejlődés nemzetiségi összetevőinek vizsgálatához legfeljebb a regionális népmozgalmi közlések nyújthatnak némi támpontot, bár a korábbi időszakok megfelelő adatai arra intenek, hogy olykor megtévesztő a megyék népességének szaporodási arányait nemzetiségi összetételükkel közvetlen összefüggésbe hozni és a területi adatok alapján következtetni az egyes etnikumok szaporaságára. A szórványosan csepegtetett információk azt sejtetik, hogy a magyar nemzetiségűek lélekszámának gyarapodását az elmúlt évtizedekben – a korábbi időszakokkal ellentétben – átlagosnál magasabb halandóságuk fogta vissza. (Láthattuk, hogy 1934–1939 között, amikor a magyar nemzetiség natalitása 3,4 ezrelékponttal múlta alul Erdély, és 5,8 ezrelékponttal a román nemzetiségűek átlagát, a magyarság reprodukciójának viszonylag kielégítő mértékét az erdélyi átlagnál 2,2, a románokénál pedig 3,6 ezrelékponttal alacsonyabb halálozási arányszáma biztosította.) 1965-ben, amikor a születésgyakoriság Romániában a rendkívül alacsony 14,6 ezrelékes értékre, Erdélyben pedig 14,2 ezrelékre süllyedt, a magyar nők élveszüléseinek számaránya Erdélyben 12,8 ezrelék, míg a román nőké ugyanott 14,5 ezrelék volt.¹² A magyar nők születéseinek számaránya tehát mindössze 1,4 ezrelékponttal volt kisebb az erdélyi, illetőleg 1,7 ezrelékponttal alacsonyabb a román átlagnál. Ebben az évben – az anya nemzetisége után számítva – a 20 812 magyar újszülöttből 20 675, azaz az országban született magyar csecsemőknek a 99,3 százaléka Erdélyben látott napvilá-

got. A következő tizenegy év során a magyar családokban világra hozott újszülöttek száma hozzávetőlegesen 336 ezer volt,¹³ akik közül az előbbi arányt feltételezve 333,5 ezer születhetett az erdélyi megyékben. Ez a két népszámlálás végeredményének középátlamához viszonyítva – az erdélyi átlaghoz közelítve – évi 18,8 ezrelékes natalitásnak felel meg. Ez idő alatt a magyar nemzetiségűek 93,6 ezer lélekkel gyarapodtak Erdélyben, ami éves átlagban 5,3 ezrelékes növekedést jelent. A magyarok 1966–1977 közötti nyers élveszületési mutatószámaiból és tényleges gyarapodásuk 5,3 ezrelékes átlagából egyszerű aritmetikai számítással 13,5 ezrelékes, vagyis az erdélyi átlagnál 3,3 ezrelékponttal magasabb halálozási arányszám következne. Semmi sem indokolja azonban, hogy e spekulatív végeredményt valószínűnek fogadjuk el. A magyar többségű, illetve a magyarok által szép számban lakott megyék 1966–1985 közti népmozgalmi adatai alapján legfeljebb azt feltételezhetjük, hogy az erdélyi magyarság lassan átlag alá süllyedő születési arányszámához az átlagot közelítő, esetleg kicsivel meg is haladó halálozási mutatók járultak. A magyarok természetes népmozgalmáról csupán negyedszázad múltán, az ország demográfiai viszonyainak válságosra fordultával kapunk első ízben újra hivatalos tájékoztatást: e szerint halálozásuk arányszáma 1992-ben országosan 14,8 ezrelékre nőtt, születéseiké pedig mindössze 9 ezreléket ért el.¹⁴ E riasztó jelzés ugyan hatásosan dokumentálja a népesedési átmenet nemzetiségi egyenlőtlenségének drámai kifejtését, ám ebből az évtizedekkel korábbi állapotokra vonatkozóan különösebben határozott következtetésre nem juthatunk.

Az egyes nemzetiségek természetes szaporulatára és annak összetevőire vonatkozó információk ötödfél évtizedes zárlata miatt tényleges népességfejlődésük számaira kell hagyatkoznunk, amikor az etnikai erőviszonyok 1956–1992 közötti végletes változásait kívánjuk áttekinteni. A 7. táblázatban jól látható, hogy a magyar nemzetiségűek száma 1956 és 1977 között csupán 132,7 ezerrel nőtt, azaz az erdélyi magyarság e két évtized alatt összesen nem szaporodott annyit, mint azt megelőzően nyolc év során. Nem árt emlékeztetni idézni azt sem, hogy az 1977. évi népszámlálási kötet, az eredeti felvételt durván meghamisító közlésében csupán 1651,3 ezer magyar „nemzetiségű és anyanyelvű” személyről adott számot, vagyis alig 93 ezerrel – az anyanyelv szerinti értékhez képest pedig mindössze 35 ezerrel – több magyar létezését ismerte el Erdélyben, mint amennyit ugyanott az 1956. évi népszámlálás huszonegy évvel korábban kimutatott. Az egymásnak ellentmondó zűrzavaros közlemények tükrében beigazolódni látszottak a román statisztikai szolgálat etnikai adatközléseivel kapcsolatban már korábban is felmerült kételyek, így nem csodálható, hogy ez idő tájt a legkülönbözőbb becslések kaptak lábra az erdélyi – és általában a romániai – magyarság lélekszámát illetően. Szakíróink e számot az általános népesedési trendek alapján, az egyházi kimutatásokat is figyelembe véve a nyolcvanas években – a nagyarányú kivándorlás, a menekülések, és a természetes fogyatkozás kezdete előtt – többnyire 2–2,2 millióban valószínűsítették.¹⁵

A valós tényekre kíváncsi nagyközönséget az 1992. évi népszámlálás állította újból „kész helyzet” elé, amikor a visszafogottabb várakozásokra is rácsafolva az előző népszámláláshoz képest a magyar nemzetiségűek lélekszámának komoly csökkenését állapította meg. A magyarok számának 87,1 ezer (országosan 89 ezer) fős visszaesésére kivándorlásuk csupán részbeni magyarázatot ad. Belügyi kimutatások szerint az előző népesség-számbavétel óta 63427 magyar nemzetiségű hagyta el legális úton Romániát. A két népszámlálás végeredményét, a természetes szaporulatot és a hivatalos kivándorlási statisztikát egybevetve az is kiderül, hogy Románia tényleges vándorlási vesztesége legalább másfélszerese volt a hivatalosan nyilvántartottnak.¹⁶ Ennek megfelelően bizonyára az országból véglegesen távozott (vagy éppen távollévő) magyarok száma is nagyobb az előbbinél: e szorzó alapján elérhette a 100 ezret. Ám még ez sem indokolja a magyar nemzetiségűek jelzett létszámhiányát, hiszen végleges vagy időleges elvándorlásuk veszteségeit jórészt ellensúlyoznia kellett természetes gyarapodásuknak. A bukaresti statisztikai szolgálat a természetes népmozgások és a migrációs tényezők figyelembevételével 1988 január 1-jén 1753,2 ezer főben állapította meg a romániai magyarok lélekszámát.¹⁷ Ha ezt a hivatalosan megállapított értéket az 1988–1991-ben kivándoroltak 40,3 ezres, illetve a számon nem tartott illegális emigráció vélhető további 35 ezres hiányával csökkentjük, még akkor is mintegy 1680 ezer magyart kellett volna az 1992. évi népszámlálásnak Romániában találnia. Az adatfelvétel azonban mindössze 1625 ezer magyar nemzetiségű román állampolgárt regisztrált. Bár a népesség természetes növekedését újabban Romániában is fogyás váltotta fel, és e fordulat a magyarok soraiban alighanem már valamivel korábban bekövetkezett, nem valószínű, hogy a romániai magyarság nyolcvanas évtized végéig „felhalmozott” népességi nyeresége a népszámlálásig eltelt pár esztendő alatt elenyészett volna. A romániai magyarok népszámlálási száma mindezeket figyelembe véve legkevesebb félszáz ezerrel kisebb a természetes és mechanikus népmozgások figyelembevételével az 1977. évi népszámlálás alapján számíthatónál. E hiány az előző népesség-számbavételtől eltérő beval-

lásoknak, azaz az asszimilációs (illetőleg reasszimilációs) elmozdulásoknak tulajdonítható; egyharmada valószínűleg a német, illetve a cigány, kétharmada pedig a román nemzetiségűek számát gyarapította.

A romániai magyarok száma a hivatalos közlések szerint a népszámlálás óta tovább csökkent. A csökkenés a népmozgalmi kimutatások alapján 53 ezer fő – aminek mindössze egyötöde a ki- és visszavándorlások különbözete, a fogyás túlnyomó része tehát a halálozások többletéből adódik –, így a romániai magyarság számát a bukaresti statisztikai szolgálat 1996. január 1-jén 1 millió 572 ezerben állapította meg.¹⁸

7. táblázat

Az összes népesség, valamint a románok és a magyarok tényleges népszaporodása, illetve fogyása (-) Erdélyben 1948–1992 között*

Időszak	Összesen	Román	Magyar	Összesen	Román	Magyar
	Szám szerint			Éves átlagban ezer lélekre		
1948–1956	483 766	339 785	137 008	10,00	10,8	11,0
1956–1966	503 734	520 951	39 136	7,7	12,0	2,5
1966–1977	780 674	644 414	93 610	10,2	12,2	5,3
1977–1992	223 084	480 296	-87 125	1,9	5,9	-3,5

* Két népszámlálás között, az évtized végi közigazgatási beosztás szerint, 1948–1956 között anyanyelvi, 1956–1992 között nemzetiségi felvétel alapján.

Jegyzetek

- ¹ Vö. KOVÁCS Alajos: *Erdély népmozgalma vallásfelekezetek szerint az 1921–27. években*. Magyar Statisztikai Szemle. VII, 1929.
- ² *Statistică emigrărilor din România. Ministerul de Interne, Direcțiunea administrației generale și statistici*. Monitorul oficial. Nr. 30. din 10. mai 1923, *Die Siebenbürgische Frage. Studien aus der Vergangenheit und Gegenwart Siebenbürgens*. Redigiert von Emerich Lukinich. Budapest, 1940, Hornyánszky. 223. p.
- ³ RÓNAI András: *Magyarok elterjedése a Földön*. Földrajzi Közlemények. LXI, 1938. 4–5. sz. 97. p., Uő.: *Erdély népességi viszonyai*. Magyar Statisztikai Szemle. XVIII, 1939. 4. sz. 351. p., SCHNELLER Károly: *Magyarok és románok erőviszonyai Erdélyben*. Klny. a Társadalomtudományból. Budapest, 1940. 492. p.
- ⁴ Itt és a továbbiakban a román statisztikai közleményekben használatos „történelmi országrészek” szerinti tagolásban. *Körös-Máramarosvidék*: Arad, Bihar, Szatmár és Máramaros megye; *Bánság*: Temes-Torontál és Krassó-Szörény megye; *Erdély*: a Királyhágóntúl tizenöt megyéje és Szilágy megye.
- ⁵ *A romániai menekültek főbb adatai az 1944. februári összeírás szerint*. Magyar Statisztikai Szemle. XXII, 1944. 9–12. sz. 410. p.
- ⁶ STARK Tamás: *Magyarország második világháborús embervesztesége*. Budapest, 1989, MTA Történettudományi Intézet. 72., 74. p.
- ⁷ Az adatokat a román belügyminisztérium levéltári dokumentumai és korabeli sajtóforrás alapján közli: *Teroarea Horthysto-fascistă în Nord-vestul României septembrie 1940 – octombrie 1944*. Coord. Mihai Fătu, Mircea Mușat. București, 1985, Editura Politică. 143. p.
- ⁸ SEMLYÉN István: *Demográfiai viselkedés – népességi politika*. 6. r. A Hét. XIII, 1982. 36. sz. 9. p., *Erdély története*. 3. köt. *Erdély története 1830-tól napjainkig*. Szerk. Szász Zoltán. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó. 1757. p.
- ⁹ ILLYÉS Elemér: *Nationale Minderheiten in Rumänien Siebenbürgen im Wandel*. Wien, 1981, Wilhelm Braumüller. 28–29. p.
- ¹⁰ STARK Tamás: i. m. 73. p.
- ¹¹ A korábbi közigazgatási beosztás szerint átszámított 1956. évi adatok forrása SEBŐK László *Erdélyi történeti-statisztikai helységnévtára*. Számítógépes adatbázis. Budapest, Teleki László Alapítvány Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat.
- ¹² *Anuarul demografic al Republicii Socialiste România*. București, 1967, Direcția Centrală de Statistică. 53. p.
- ¹³ SEMLYÉN István: *Országos és nemzetiségi népességyarapodás*. Korunk évkönyv 1980. Kolozsvár-Napoca, 1980. 49. p.
- ¹⁴ GHETĂU, Vasile: *De ce scade populația maghiară?* Adevărul. 22 septembrie 1993.

- ¹⁵ DÁVID Zoltán: *Magyarok – határaink mentén*. Mozgó Világ. VIII, 1982. 7. sz. 50. p., NYÁRÁDY R. Károly: *Az 1977. évi romániai népszámlálás eredményeinek kiértékelése, különös tekintettel a nemzetiségi és anyanyelvi viszonyokra*. [1983.] Erdély etnikai arculatának változása. Budapest, 1996, Teleki László Alapítvány. 33. p., R. SÜLE Andrea: *Tények és következtetések a II. világháború utáni romániai népszámlálások adatai alapján*. Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet évkönyve 1988. Főszerk. Juhász Gyula. Budapest, 1988. 140. p., ANTAL G. László: *A magyarság helyzete Romániában*. Limes. 1989. 1. sz. 134. p., KOCSIS Károly: *Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd országokban*. Budapest, 1990, TIT Bp. Szervezete. 43 p., KLINGER András: *Erdély népessége anyanyelvi összetételének alakulása*. Statisztikai Szemle. LXIX, 1991. 10. sz. 822. p., SEBŐK László: *A romániai magyarok száma a népszámlálások és az egyéb statisztikák szerint*. Századok. CXXVI, 1992. 3–4. sz. 395. p.
- ¹⁶ Lásd a következő tanulmány 32. és 35. sz. jegyzeteit.
- ¹⁷ Románia Külügyminisztériuma: *Fehér könyv a romániai nemzeti, nyelvi vagy vallási kisebbségekhez tartozó személyek jogairól [1.] Romániai Magyar Szó*. 1991. július 4. 2.p.
- ¹⁸ GHETĂU, Vasile: *Prețul veșnici tranziții: 7 ani de declin demografic*. Adevărul. 25 martie 1997. 3. p.